

Ключевые слова: юридическое образование, историко-правовая школа, Волинь, Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки.

Yatsyshyn M., Yatsyshyn N. Formation of Historical-law School in Lesya Ukrainka Eastern European National University. The article analyzes the preconditions for the the formation of educational traditions in Volyn, in particular, of legal education, in its historical and legal dimensions from ancient times to nowadays.

Key words: legal education, historical-law school, Volyn, Lesya Ukrainka Eastern European National University.

УДК 340.12:37(477.8)"1921/1939"

С. Булавіна

Міжнародні зобов'язання Польщі та законодавчі гарантії забезпечення національно-культурних прав меншин упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст.

Стаття присвячена аналізу законів Другої Речі Посполитої, які мали забезпечувати національним меншинам повний і вільний розвиток їхніх національних особливостей шляхом автономних об'єднань меншин за публічно-правовим характером. Досліджено, що на практиці жодна з норм польського законодавства, яка стосувалася національних меншин, не виконувалася. Законами тільки регламентувалася робота національно-культурних товариств, їх національний склад, географія поширення. Значна увага центральної влади також приділялася національно-культурній сфері, зокрема шкільництву.

Ключові слова: Міжнародні зобов'язання, законодавчі гарантії, національно-культурні права меншин, Річ Посполита.

Постановка наукової проблеми та її значення. Внаслідок укладення Варшавського договору 1920 р. між УНР і Польщею, з одного боку, та Ризьким мирним договором 1921 р. між радянськими республіками й Річчю Посполитою, з іншого, остання встановила свій суверенітет над Волиню. Польські правлячі кола були надзвичайно занепокоєні розмахом національно-визвольного руху українців, а тому робили все можливе, щоб перешкодити культурно-освітньому розвитку українського населення на його етнографічних землях.

Національна політика Польської держави на Волині суперечила міжнародним правовим актам, передусім статтям т. зв. Малоого Версальського трактату про національні меншини – договору Другої Речі Посполитої з країнами Антанти стосовно забезпечення прав непольських народів.

Аналіз досліджень проблеми. Як свідчить аналіз наукових робіт з даної тематики досліджень фактично не має, хоча й опубліковано ряд значних праць історичного плану та велику кількість статей, які висвітлюють лише окремі аспекти проблеми, при тому оминаючи правові. У методологічному плані слід відзначити доробок польських авторів М. Іваніцького, С. Маусберга, З. Урбанського, радянського дослідника І. Павлюка та праці сучасних науковців – Ю. Крамара, В. Панасюка та ін.

Мета й завдання статті. Означена проблематика дає змогу з'ясувати, власне, упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст. національно-культурні права меншин Другої Речі Посполитої гарантували два міжнародні нормативно-правові акти – «Трактат» між Головними Державами союзними і об'єднаними та Польщею від 28 червня 1919 р. та уже згадуваний нами Ризький договір (1921 р.).

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи міжнародний нормативно-правовий акт «Трактат», який «містив низку односторонніх зобов'язань Польщі перед союзними державами та Лігою Націй щодо охорони прав національних меншин. У преамбулі цього міжнародно-правового акту зазначено, що «Польща прагне пристосувати свій устрій до засад свободи і справедливості,

також надати надійні гарантії усім мешканцям території над якими отримала зверхність» [1].

Ст. 1 гарантувала, що «жоден закон, розпорядження чи будь-яка урядова діяльність не буде суперечити положенням, викладеним у цьому трактаті». У ст. 2 Трактату містилися зобов'язання польського уряду забезпечити цілковиту охорону прав і свобод без різниці національності, мови, раси чи релігії. Ст. 7 декларувала рівність усіх громадян перед законом: «Усі польські громадяни без різниці раси, мови чи релігії рівні перед правом і будуть користуватися однаковими цивільними і політичними правами... Не буде видане жодне обмеження вільного вживання польськими громадянином будь-якої мови, чи то в приватних чи торговельних зносинах, чи в справах релігійних, пресових або в усякого роду видавництвах, чи теж на публічних зібраннях. Без огляду на установлення польським урядом урядової мови мають бути зроблені для польських громадян, що вживають іншої мови, як польська, відповідні полегшення для вживання їх мови перед судами як усно, так і в письмі» [1]. Положення ст. 2 та 7 забороняли дискримінацію за національною ознакою і проголошують рівність перед законом «без різниці раси, мови чи релігії» та рівність можливостей громадян держави [3].

У ст. 8 Трактату була ще раз зазначена рівноправність усіх польських громадян перед законом та їх право на створення різних інституцій для свого культурно-національного розвитку: «Громадяни Польщі, що належать до етнічних, релігійних чи мовних меншин... будуть мати рівні права для створення, функціонування і контролювання власним коштом установ добродійних, релігійних чи суспільних, шкіл та інших виховних закладів, а також право використання в них рідної мови та відправлення релігійних обрядів» [1].

Проте, як відзначає В. Марковський, «польська влада мала цілком інші цілі, а саме: сполонізувати (асимілювати) українське населення і, як засвідчує статистика, зменшити кількість україномовних шкіл, замінити їх на двомовні чи польськомовні. Відтак, висловимо припущення, що представники Другої Речі Посполитої доклали максимум зусиль для впливу на тих, хто складав текст Трактату. Складається враження про бажання творців цього договору максимально догодити польському урядові та звузити використання мов національних меншин лише до приватної сфери суспільних відносин... Українці не брали участі у створенні цього міжнародно-правового акту, на противагу, наприклад, євреям чи німцям, які вносили свої проекти окремих положень і статей договору» [2].

Існують й інші суперечності. Зокрема жодна із держав-переможниць у Першій світовій війні не взяла на себе зобов'язання щодо гарантування прав національних меншин у своїй державі. Отже, сторона яка підписувала договір із країнами Антанти «брала на себе міжнародні зобов'язання і повинна була прийняти процедуру щодо меншин, а інша – вільна від таких зобов'язань і на додаток користувалася правом контролю за їх виконанням іншими країнами. «Склалася ситуація, яка суперечила фундаментальним принципам міжнародного співжиття. Рівність держав – без дотримання якої неможливо уявити ані розвиток міжнародного права, ані продуктивної міжнародної співпраці, – була серйозно порушена» [4]. Цей факт привів до того, що у березні 1934 р. Польща офіційно відкликала свій підпис під Трактатом між Головними Державами союзними і об'єднаними та Польщею», від 28 червня 1919 р. [5].

«Наскільки ефективними були ст. 104, 105 і 108 Конституції Польщі 1921 р. нам покаже юридична (судова) практика, де розглядалися питання обмеження мовних прав українців під час зборів громадян та обмеження щодо україномовної преси в цій державі, – зазначав В. Марковський. – Відтак, у сфері публічних відносин використання мов національних меншин, відповідно до вказаного договору, обмежувалося пресою, видавництвом та публічними зібраннями» [6]. Дослідник наводить слова польського конституціоналіста А. Айненкеля, який зазначив, що у конституційних актах міжвоєнної Польщі немає норм, які б гарантували меншинам право на освіту рідною мовою, та державне фінансування рідномовної освіти меншин. «Саме це, на нашу думку, могло б стати справжньою (дієвою) реалізацією положень ст. 9 Трактату, яке стосувалося права громадян на отримання початкової освіти рідною мовою за рахунок державного бюджету», – резюмує науковець [2].

Польська держава, як слушно відзначають сучасні науковці, приймаючи постанови Версальського договору, зобов'язувалася виконувати в своєму законодавстві приписи Малого Версальського договору. Ці настанови були взяті владою як засадничі принципи для будівництва національного правового законодавства в сфері права національних меншин. А згодом ці принципи Версальського договору увійшли в основу національного права і в Конституцію 21 березня 1921 року [7].

«Здійснивши порівняльний аналіз положень, викладених у Трактаті та конституційних актах

Другої Речі Посполитої, доходимо висновку, що остання формально виконала вимоги Трактату, які стосувалися захисту прав національних меншин, – відзначають науковці. – Під тиском держав Антанти Друга Річ Посполита задекларувала у своїх конституційних актах принцип рівноправності усіх громадян держави і поваги до етнічних, расових, релігійних та мовних меншин» [4].

Зокрема у ст. 95 вказувалося: «Річ Посполита гарантує на своїй території повну охорону життя, свобод і майна усіх громадян незалежно від походження, національності, мови, раси або релігії...». Ст. 96 гарантувала рівність щодо права і рівне трактування участі в публічному житті. У ст. 109 зазначалося: «Кожен громадянин має право дотримання своєї національності, збереження і плекання власної мови і національних особливостей» [1]. В інших статтях містилися також гарантії прав свобод і сумління, а також право утворення представниками меншин власних шкіл і виховних закладів, які гарантувала ст. 110: «Польські громадяни, які належать до національних меншин, відповідних чи мовних, мають рівне з іншими громадянами право утворення, нагляду і діяльності своїм власним коштом» [2].

Отже, Конституція Польщі від 17 березня 1921 р. проголошувала право на збереження українцями своєї національності і на користування рідною мовою (ст. 109 «Кожен громадянин має право збереження своєї народності і піклування про свою мову і народні особливості»). Проте, кореспондент «Діла» з цього приводу зауважив: «Обіцянки про надання українцям права відчиняти приватні середні школи при додержанні умов, зазначених в Конституції, фактично обертаються у глум і насмішку...» [3]. Українська громадськість вимагала виконання статей 109, 110 та 113 Конституції Польщі, які декларували широке самоуправління у мовному та національно-культурному житті українців, національних меншин загалом [4].

Основний закон Польщі 1935 р. деталізував права українців, проте й надалі залишив їх нереалізованими. У документі, зокрема, відзначено: «Кожний громадянин має право на збереження своєї національності і мови. Держава забезпечує меншинам у Польщі повний і вільний розвиток національних ознак за допомогою самостійних товариств громадсько-правового характеру» [3]. «Щодо питання національних меншин в 30-х рр. ХХ ст., то в польській науковій літературі існує думка, що конституція з 23 квітня 1935 р. набула іншого характеру, ніж попередня у питаннях національних меншин, – відзначає А. Вавринюк. – Вона стояла на засадах підпорядкування інтересів особи, сукупності осіб, репрезентованій через державу. Крім того, вона привнесла значні права меншинам, особливо в питанні збереження своєї національності, мови і релігії, а також гарантувала охорону життя і майна та рівність щодо права для всіх громадян. Поза конституцією права національних меншин гарантували також закони нижчого порядку» [12].

Закони Другої Речі Посполитої мали забезпечувати національним меншинам повний і вільний розвиток їхніх національних особливостей шляхом автономних об'єднань меншин за публічно-правовим характером [13]. Проте на практиці практично жодна з норм польського законодавства, яка стосувалася національних меншин, не виконувалася. Законами тільки регламентувалася робота національно-культурних товариств, їх національний склад, географія поширення. Значна увага центральної влади також приділялася національно-культурній сфері, зокрема шкільництву.

Зокрема законом від 20 січня 1920 р. визнавав польське громадянство усім особам, які не були громадянами інших держав і проживали на території Польської держави. Цей закон відразу викликав суперечки між польською владою і представниками німецької меншини. Після його обговорення на рівні Ліги Націй та Постановою Постійної палати міжнародного правосуддя в Гаазі було підписано польсько-німецьку конвенцію (Віденська Конвенція з 30 квітня 1924 р.), згідно якої польське громадянство набували особи, які мали «domicium» на цілій території Польщі [14].

Закон допускав можливість двох сталих місць проживання. Для набуття громадянства вистачало одного сталого місця проживання на території Речі Посполитої і не було вимоги проживання даною особою на території Польщі. Закон не регулював до якого часу особи, що мають підстави до набуття громадянства могли «зголосити свої подання». Проблеми урегулювала Віденська конвенція. Найбільші дискусії викликав закон про позбавлення громадянства від 31 березня 1938 р., який дозволяв властям позбавляти громадянства осіб за «втрату зв'язку з державою». Існуючі в ньому приписи мали загальний характер і були використані для позбавлення громадянства осіб нелояльних до влади [15].

Чи не найбільше уваги польський законодавець приділяв сфері шкільництва. 4 червня 1920 р. польським сеймом ухвалено закон «Про тимчасовий устрій шкільних властей», а 13 липня того ж року закон «Про академічні школи», у яких детально відображено найважливіші сторони діяльності вищих навчальних закладів Польщі (у переліку яких були і львівські вузи: Університет Яна Казимира, Львівська політехніка і Академія ветеринарії [16]), зазначалося, що усе верховне

керівництво загальною освітою здійснює у Польщі міністр віросповідань і народної освіти. З цією метою уся держава (в тому числі і Західна Україна) поділяються на шкільні округи, очолювані кураторами, права і обов'язки яких були чітко визначеними [17].

Рішення Ради держав Антанти від 14 березня 1923 р. про приєднання Східної Галичини до складу Польської держави додав впевненості польському уряду. Основним засобом боротьби проти українства стала система освіти: закривались українські школи, культурно-освітні товариства. Для узаконення ліквідації іншомовних шкіл польський сейм 31 липня 1924 р. прийняв «Закон про деякі положення в організації шкільництва», що отримав назву «кресового» закону шкільного (т. зв. «кресеві шкільні закони»), згідно яких у державних школах, на територіях де проживало 25% непольського населення батьки, за умов наявності в шкільній окрузі 40-а дітей шкільного віку, могли отримати освіту рідною мовою [18]. «Ці законні постанови без коментарів говорять ясно, – йдеться у «Ділі», – скільки енергії треба буде вложити українському громадянству, щоби... там де нам це належиться добитися школи з викладовою українською мовою...» [19]. Закон позбавив українців права організації народних шкіл.

Згідно мовного закону від 31 липня 1924 р., державною мовою на території польської держави проголошувалася виключно польська мова. Таким чином, фактичний стан, який посідала українська мова на території Західної України, свідчив про дискримінаційне щодо неї відношення з боку польської влади, яка прагнула якнайшвидше ополячити українське населення, в першу чергу, шляхом колонізації українських навчальних закладів усіх типів. Обмеження польськими законами прав української мови, а також численні невиконання та перекручення на практиці навіть того мінімального обсягу прав, які вони їй гарантували.

Таким чином, констатують сучасні науковці, після прийняття закону про освіту від 31 липня 1924 р. утравізм, оголошено базовою освітньою доктриною Варшави. У двомовних школах польська мова стала домінуючою – нею викладалася арифметика, геометрія, всесвітня історія та історія Польщі. Таким чином, українською мовою влада дозволяла проводити тільки бесіди, а рідну мову діти з числа національних меншин розпочинали вивчати тільки з другого класу [20]. Міністр освіти С. Добруцький констатував: «Культурні потреби українців повинні бути в цілій повній заспокоєні, бо український нарід дійшов вже до тої степені розвою, в якій не може бути мови про його винародовлення» [18]. Шкільний плебісцит 1925 р. підтвердив колонізаційні наміри польського уряду у сфері освіти на західноукраїнських землях. Критичні виступи відомих українських громадсько-політичних діячів у пресі залишилися непоміченою польською стороною.

Обіцянки щодо розвитку школи національних меншин повною мірою були декларовані і в програмному документі «санацийного» уряду – директивах Політичного комітету Ради міністрів Польщі про внутрішню національну політику від 1926 р. Відзначалося, що на території Волині уряд «задовільнить освітні потреби українського населення українською мовою», що будуть «засновані публічні загальні школи з українською мовою навчання», а в усіх державних школах буде запроваджено вивчення української мови, що буде відкрито державні гімназії і загальноосвітні ліцеї та професійні школи з українською мовою навчання [19].

Зрозуміло, що ні одна з цих обіцянок не була виконана польською владою, адже це суперечило денационалізаторській та асиміляторській політиці. Було повністю збережено створену ендеками систему шкільної освіти, яка базувалась на законі про шкільну реформу від 21 липня 1924 р. і підпорядковувалась політиці асиміляції населення національних меншин.

Одним із найважливіших законодавчих актів у галузі освіти слід вважати закон від 1 липня 1926 р. «Про службові відносини учителів». У законі детально розписано умови вступу на учительську службу та умови припинення, дисциплінарна відповідальність учителів, їх службові обов'язки та інше. Зокрема, на учительську службу не приймалися, за законом, особи, які раніше були притягнуті до судової відповідальності за діяльність, спрямовану проти держави і суспільства [10].

«Закон Грабського» та ін. законодавчі акти суттєво ускладнили українсько-польські відносини у Західній Україні. У листі до міністра освіти начальник кураторії наголошував: «Постійне перебування в атмосфері мовної боротьби матиме негативний моральний вплив на учнів, не сприятиме громадянському вихованню» [7]. У листі до міністра внутрішніх справ (січень 1927 р.) львівський воевода вказував, що антиукраїнські законодавчі акти у сфері освіти є небажаними напередодні виборів до парламенту Польщі. Справді після завершення виборчої кампанії 1928 р. до вищого законодавчого органу Польщі – партії національно-державницького табору використовували трибуну парламенту для захисту прав українців у національно-культурній сфері на всіх етнічних українських землях.

«Нормалізація» польсько-українських відносин, що розпочалася у 1935 р. не принесла для українців бажаних змін в освітній сфері. Підтвердженням полонізаційних намірів уряду став черговий плебісцит 1937 р. У 1938 р. підготовлений і виданий проект розпорядження міністерства освіти «У справі виконання закону від 31.07.1924 р. та змін деяких постанов в організації шкільництва», узгоджений із міністерством внутрішніх справ. Згідно з розпорядженням зміна мови навчання в існуючих школах може бути проведена тільки з початком нового навчального року і розповсюджується виключно на перший клас. Параграф 12 передбачав можливість зміни мови з ініціативи кураторії, якщо чиновники побачать, що мова у школі не відповідає мовному стану у певній місцевості [12].

Висновки. Таким чином, освітня та культурно-мистецька діяльність добровільних громадських об'єднань українців Волині у 20 – 30-х рр. ХХ ст. була помітним явищем у національно-визвольних змаганнях за збереження, утвердження і самовизначення нації. Міцна ідейна платформа просвітництва, послідовна організаційна діяльність, ентузіазм у поєднанні з наполегливістю і систематичністю призвели до того, що ці осередки очолили національний культурний рух, надбанням якого стало створення певної соціально-культурної системи.

Громадські культурно-освітні товариства виступали головними осередками і чинниками розбудови українського культурно-мистецького життя Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. Хоча через зовнішні перешкоди та внутрішні прорахунки вони не змогли повністю реалізувати величезний духовний та організаційний потенціал у культурній сфері, однак визначними досягненнями стали розгорнута ними культурно-мистецька діяльність та створена система громадських професійних і аматорських об'єднань, що підносили національну свідомість, розвивали художньо-естетичну та фізичну культуру українського населення Волині.

Вони стали чи не єдиними осередками, де широкі верстви населення отримували доступ до багатой скарбниці культури і народного мистецтва, і через які могли певною мірою реалізувати життєво важливі національні потреби.

Джерела та література

1. ДАРО, ф.33, оп.4, спр.6. арк.143.
2. Марковський В. Міжнародно-правові зобов'язання Другої Речі Посполитої щодо української національної меншини у сфері мовних відносин / В. Марковський // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – Львів, 2013. – Вип.57. – С. 105.
3. Dz.URP. – 1920. – Nr. 110. – Poz. 728.
4. Марковський В. Міжнародно-правові зобов'язання Другої Речі Посполитої щодо української національної меншини у сфері мовних відносин / В. Марковський // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – Львів, 2013. – Вип.57. – С. 107.
5. Dz.URP. – 1920. – Nr. 110. – Poz. 728.
6. Марковський В. Міжнародно-правові зобов'язання Другої Речі Посполитої щодо української національної меншини у сфері мовних відносин / В. Марковський // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – Львів, 2013. – Вип.57. – С. 108.
7. Вавринюк А. Суспільно-політичне становище українців на Волині у Другій Речі Посполитій (на основі доповідей воєводи за 1939 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/891>
8. Марковський В. Міжнародно-правові зобов'язання Другої Речі Посполитої щодо української національної меншини у сфері мовних відносин / В. Марковський // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – Львів, 2013. – Вип.57. – С. 112.
9. Ліквідація українського шкільництва // Діло. – 1923. – 18 вересня. – С. 1.
10. ДАРО, ф.86, оп.4, спр.30, арк. 30.
11. Акты Польской Республики за 1918-1920 гг. – Варшава, 1921. – С. 13.
12. Вавринюк А. Суспільно-політичне становище українців на Волині у Другій Речі Посполитій (на основі доповідей воєводи за 1939 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/891>
13. Serczyk W. Historia Ukrainy / W. Serczyk. – Wrocław, 1979. – S. 35.
14. Dziennik Ustaw RP. – Warszawa. – 1924. – № 29. – S. 13.
15. Оборона українського шкільництва й учительства // Діло. – 15 листопада. – С. 3.
16. Панасюк В. Громадсько-освітня діяльність волинського адвоката Григорія Степури у 20-х роках ХХ століття / В. Панасюк // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. Історичні науки. – 1999. – № 5. –

С. 104.

17. Про нас і нашу школу // Народний Вісник. – 1927. – 10 листопада. – С. 4.

18. Мартинюк Я. Освітня діяльність і соціальна опіка, як форми роботи самоуправ на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) / Я. Мартинюк // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. Історичні науки. – 2000. – Вип. 3. – С. 85.

19. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 369, арк. 113.

20. ЦДАЛ України, ф. 179, оп.2, спр. 15, арк. 26-27.

21. ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4671.

Булавина С. Международные обязательства Польши и законодательные гарантии обеспечения национально-культурных прав меньшинств межвоенного периода XX в. Статья посвящена анализу законов Второй Речи Посполитой, которые должны были обеспечивать национальным меньшинствам полное и свободное развитие их национальных особенностей путем автономных объединений меньшинств публично-правового характера. Исследованы факторы, которые влияли на их формирование. Доказано, что на протяжении межвоенного периода XX в. национально-культурные права меньшинств Второй Речи Посполитой гарантировали два международные нормативно-правовые акты - «Трактат» между Главными государствами союзными и объединенными и Польшей от 28 июня 1919 г. и Рижский договор 1921 г. Сделан вывод, о том, что практически ни одна из норм польского законодательства, которая касалась национальных меньшинств, не выполнялась. Законами только регламентировалась работа национально-культурных обществ, их национальный состав, география распространения. Значительное внимание центральной власти также уделялось национально-культурной сфере, в частности школе.

Ключевые слова: международные обязательства, законодательные гарантии, национально-культурные права меньшинств, Речь Посполитая.

Bulavina S. International Obligations of Poland and Legislative Guarantees for Ensuring the National and Cultural Rights of the Minorities in the Interwar Period of the 20th cent. The article is devoted to the analysis of the laws of the Second Rzecz Pospolita, which were supposed to provide national minorities with favorable conditions for integral and free development of their national features through autonomous associations of minorities of a public legal nature. The article elucidates the factors that influenced their formation. The key findings of the study prove that during the interwar period of the twentieth century national and cultural rights of minorities in the Second Rzecz Pospolita were guaranteed by two international legal normative acts - Treatise between the Principal Allied and Associated Powers and Poland (June 28, 1919) and the Treaty of Riga (1921). The author argues that practically none of the norms of the Polish legislation concerning national minorities had been fulfilled. The laws only regulated the work of national cultural societies, their national composition and the geography of their location. The central government laid emphasis on the national-cultural sphere, in particular the school education.

Key words: International obligations, legislative guarantees, national and cultural rights of minorities, Rzecz Pospolita.

УДК 930.1:94(477) “12/14”

С. Ковальова

Охорона суспільного порядку у середньовічних європейських містах (XII-XIV ст.): організаційні та правові засади

У статті визначено організаційні та правові засади охорони суспільного порядку у самоврядованих європейських містах у XII-XIV ст. Проаналізовано досвід італійських, німецьких, фламандських, українських міст. Встановлені моделі організації охорони суспільного порядку, що існували в самоврядованих середньовічних європейських містах. В польських, литовських,